

СЪГЛАШЕНСКИТЕ ОКУПАЦИОННИ ВОЙСКИ В БЪЛГАРИЯ СЛЕД ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (1918–1920 г.), БКП И СТАЧНОТО ДВИЖЕНИЕ В СТРАНАТА

Стефан Минков

През октомври 1915 г. цар Фердинанд и правителството на В. Радославов включват България в Първата световна война и с това окончателно я вплитат в сблъсъка между Великите сили, резултатът от който ще предопредели за десетилетия съдбата на българския народ и държава. През втората половина на септември 1918 г. съглашенците извършват пробив на македонския фронт и принуждават управляващите да потърсят посредничеството на американските представители в София за подписването на примирие. По условията на Солунското примирие, сключено на 29 септември, на българска територия се предвижда да се дислоцират френски, английски и италиански контингенти.

Една от основните цели на съглашенските окупационни войски, разположени в България след Първата световна война е, да поддържат реда в страната като гаранция за изпълнение на мирния договор, както и за да се гарантира сигурността на контингентите, разположени в Югоизточна Европа. Предвид на обстановката на революционен кипнеж след края на войната и близостта на българската територия до Русия, като най-голяма опасност за реда в страната се преценява дейността на тесните социалисти и на националистическите групи, които биха подложили на критика и биха направили опит да ревизират клаузите на бъдещия договор или част от тях. Страхът от болшевишка революция е един от факторите, които определят политиката на Франция¹ и Великобритания² непосредствено след войната. По отношение на България в Лондон и Париж постепенно се оформя възгледът, че единствената държавнорушителна сила са комунистите. Поради тази причина тяхната дейност е следена внимателно от разузнавателните

служби на Съглашението; окупационните войски предприемат необходимите мерки, които са в рамките на техните правомощия, за пресичане на опасността от революция.

Едно от следствията от войната е радикализацията на обществата, които отхвърлят като цяло традиционните политически системи и са склонни да пренасочат доверието си към крайни групи от левия и десния спектър на политическото пространство. Тази тенденция се засилва в победените държави и се съчетава с реваншистки настроения, които в периода 1919–1920 г. все още не са ескалирали напълно и не са се оформили в политически и обществени структури. В Европа се наблюдава процес на засилване на крайно левите формирования, една от причините за което са успехите на болшевиките в Русия, а основно следствие – разцепването на социалистическите и социалдемократически партии и формирането на комунистически партии и фракции.

В България като земеделска страна, доверието се пренасочва основно към БЗНС, но БРСДП (т. с.) и БРСДП (ш. с.) също увеличават членската си маса и привържениците си. Тесняците (бъдещи комунисти) търсят податливи групи, сред които да провеждат агитация и да пропагандират идеите си. В годините на Първата световна война това най-вече са войниците на фронта, но след края на военните действия центърът на комунистическата пропаганда се измества и вече почти липсват сведения за агитация във военните поделения. Обект на агитиране стават руските военнопленници, компактните групи работници (напр. в мини Перник, транспортните работници), бежанците³. Главният идеолог на комунистическата фракция в периода 1918–1919 г. е Христо Кабакчиев. Той налага схващането, че държавната система не може да бъде овладяна, поради което трябва да се унищожи, за да се изгради отново. Установяването на диктатура на пролетариата се приема като основна непосредствена цел⁴. Това обуславя активността на комунистите, според техните възможности, за разграждане на държавната система като първоначално основна форма в тази насока е стачната борба.

На 26 ноември 1918 г. френският министър-председател Ж. Клемансо изпраща до ген. Франше д'Еспре телеграма, в която иска да бъде осведомен за размаха на революционното движение в България

и доколко това движение има връзка с българската армия. На командващия съглашенските войски в Ориента се дават правомощия да действа според обстоятелствата и при необходимост, да използва репресивни мерки в защита на съюзническите интереси⁵.

Съглашенските разузнавателни органи постоянно следят за дейността на отделните комунистически лидери, групи, както и действията на членове на партията. Командващият съглашенските войски в България получава регулярни доклади, в които са представени и образци на заловени позиви⁶.

През ноември и декември 1918 г. БРСДП (т.с.) организира редица митинги и събрания в Плевен, Сливен, Габрово, Пловдив, Кюстендил и в други градове⁷. През януари 1919 г. се провеждат демонстрации в Сливен, Видин, Враца и др. В някои събрания участват и съглашенски войници. В Плевен един френски войник приветства Т. Луканов с излизането му от затвора⁸. Стачното движение продължава и в следващите месеци като особено активно е то в мини Перник.

За българските и съглашенските власти мините са стратегически значим обект и те предприемат всички допустими действия за ограничаването на стачното движение сред миньорите.

В Перник още преди войната съществува една от най-силните организации на БРСДП (т. с.); голямо влияние партията има и в Рудничарския съюз⁹. Комунистически агитатори започват пропаганда на тезата за необходимостта от революционна борба още в годините на войната и непосредствено след нея. Сложната ситуация в България през зимата на 1918–1919 г. създава условия за активизиране на дейността на комунистическата партия сред работниците. През зимата на 1918–1919 г. БРСДП (т. с.) предприемат действия, водещи до нарастване на напрежението в мини Перник. Това принуждава министрите в кабинета на Т. Теодоров – П. Джидров и Я. Сакъзов, да предприемат крайно непопулярни мерки, насочени към разтуряне на Рудничарския съюз, подвеждане под съдебна отговорност на неговите ръководители и уволняване на работници по политическа принадлежност. През януари 1919 г. правителството изпраща в града ген. Добревски, който нарежда да бъде затворен клубът на тесните социалисти и забранява работническите събрания, а през следващия месец започват арести на комунистически активисти и на ръководителите на Рудничарския

съюз¹⁰. Въпреки това мини Перник остават своеобразен център на комунистическата пропаганда и главно огнище на напрежение за правителствата на страната. По време на един спор, възникнал на заседание на XVII ОНС на 30 декември 1918 г. Ас. Цанков казва на Г. Димитров, че е спасен от френски военен съд благодарение на застъпничеството на Я. Сакъзов и правителството. В отговор на това Г. Димитров обвинява българската буржоазия, че се крие зад гърба на съгласенците, а Хр. Кабакчиев напада правителството и конкретно министър Ляпчев, че е изпратило френски и английски войски в мини Перник¹¹.

На 17 февруари 1919 г. тесните социалисти правят опит да бойкотират работата на мините като в района пристига Г. Димитров. Изпратената в Перник войска успява да възстанови работата като арестува инициаторите на бойкота. Те са изпратени да работят в новооткрита мина до гара Кръстец¹². Началникът на войсковата част обвинява Г. Димитров, че действа в сръбски интерес: *„Фактът, че депутатът Димитров е женен за сръбкиня, която взема най-активно участие във всичките му дела и агитации, и в цаба му, с който той бе заловен, се намира и един сърбин, иде да потвърди горното“*¹³.

През март 1919 г., въпреки обявената демобилизация, към мините е създаден специален Минен полк, основната цел на който е *„запазване порядъка в мината“*¹⁴. В района на мини Перник е създадена съгласенска комендатура, прокарва се и специална телефонна линия за поддържане на бърза връзка между управлението на мините, българските власти и съгласенците.

През пролетта и лятото на 1919 г. в страната се засилват опасенията от възможна болшевишка революция. За това спомага активността на българските комунисти, но в по-голяма степен – успехите на Червената армия в Украйна. Във френския черноморски флот избухва бунт, начело с Андре Марти. Бунт избухва и на учебния крайцер „Надежда“, акостира в Севастопол¹⁵. С тези събития се свързва обявяването на Варна за окупиран град. Опасенията се подсилват и от френската преса, която продължава да раздухва антибългарски настроения и да предоставя трибуна на всякакви слухове, които ѝ гарантират читателска публика и оправдание на парите, вложени от сръбската и гръцка пропаганда¹⁶.

В едно писмо от март 1919 г. кап. Бретън от английското разузнаване докладва, че съществува възможност за действия, насочени срещу Антантата, които са финансирани от болшевиките. Екстремистката фракция обаче е малобройна и със слабо влияние сред населението. Английските военни получават сведения, че подготвяната от болшевиките революция ще избухне на 1 май 1919 г. Настоява се пред Министерството на войната и пред Форийн офис окупационният корпус в България да бъде увеличен¹⁷. Във Варна, където са разположени значителни английски контингенти, се вземат строги мерки за недопускането на комунистически манифестации на 1 май 1919 г.¹⁸ Италианските войски, разположени в столицата, предприемат засилени мерки за сигурност по повод очакваните метежи¹⁹.

Ген. Франше д'Еспре настоява българското правителство да забрани политическите „конгреси“ в София. Той дава заповед на ген. Кретиен, в случай на бездействие от страна на българските власти, съгласенците да забранят всякакви събрания, които могат да причинят вълнения²⁰. В същото време изпраща директива до командващия на Дунавската армия, разположена в Румъния, че трябва да има готовност за действие²¹.

От трибуната на Народното събрание, в реч от 21 март 1919 г., министър-председателят Т. Теодоров изказва позицията на съгласенските представители в България за необходимостта от *„безусловното запазване на реда и спокойствието в страната“*²². По-нататък той продължава: *„Всякава проповед на болшевизъм в България не може да бъде търпяна от тях, даже тогава, когато ние бихме се съгласили да я търпим“*²³.

На 24 април ген. Кретиен изпраща официално писмо до българския министър-председател, в което му напомня, че мирният договор все още не е подписан и силите на Антантата няма да толерират безредие в страната. Въпреки, че няма да се намесват в партийните борби, съгласенските държави няма да допуснат участието на германофилски елементи във властта²⁴. След няколко дни, на 27 април, ген. Кретиен изпраща ново писмо до Т. Теодоров, в което изказва опасенията си от все по-чувствителните размери на болшевишката пропаганда в Ориента. Едно от най-важните средства, използвани за тази цел, е радиотелеграфът. Генералът препоръчва да се вземат мерки за ефек-

тивен контрол върху служителите на радиотелеграфните станции и закриването на тези, които не са под прекия контрол на Съглашението²⁵.

На 25 май 1919 г. се провежда XXII конгрес на БРСДП (т.с.), превърнал се в I конгрес на БКП (т.с.). Възприемат се както популистки лозунги с изразена социална насоченост, така и болшевишки тези, като например създаване на социалистическа съветска република, експроприация, унищожаване на държавните дългове и др. През същия месец се образува Съюзът на комунистическата младеж; открива се и поредният конгрес на ОРСС²⁶.

През пролетта и лятото на 1919 г. се наблюдава нова ескалация на стачното движение. В края на май избухва стачка на тютюнороботниците в Ксанти и Гюмюрджина, разраснала се към Станимака, Горна Джумая и Дупница. Стачката е прекратена в началото на следващия месец след увеличаване на надниците със 70%. В края на юни стачки избухват в Пловдив, Бобов дол, Г. Джумая, Русе и др.

Предвид на създаването се положение, съглашенците предупреждават за възможни усложнения. В реч, държана в Казанлък на 7 юни 1919 г., ген. Франше д'Еспре призовава населението да се консолидира около правителството за запазване на реда в страната, за да не се увреждат държавните интереси²⁷.

На 1 юли 1919 г. в мините започва обща стачка, а на 2 юли в Перник пристига Г. Димитров. След проведените преговори, министърът на търговията, промишлеността и труда приема миньорските искания за увеличаване на надниците с 20 %, възстановяване на работа на всички уволнени работници и др.

В края на юли 1919 г. БКП подготвя политическа акция в цялата страна. Непосредствено преди обявяването ѝ, предвид на предстоящите избори, вечерта на 27 юли в цялата страна е въведено военно положение. Това решение вероятно е внушено от съглашенските власти, за да се ограничат изявите на комунистите. Въпреки това акцията е проведена като се стига до сблъсъци между стачниците и войската, най-сериозните от които в Нова Загора²⁸. В някои изследвания се споменава за участие на съглашенски военни части в репресиите срещу стачниците, но използваният източник (Работнически вестник) е пристрастен и недостоверен²⁹.

Стачките заплашват да разстроят съглашенските комуникационни линии и да нарушат придвижването и снабдяването на вой-

ските. Това налага евентуалното вземане на превантивни мерки. Командващият съглашенските войски в България информира Т. Теодоров, че не може да се допусне прекъсване на комуникациите и смята, че аташираните по служба в железниците български военни трябва да гарантират поддържането на съобщенията³⁰. В писмо до министър-председателя от 30 юли, ген. Кретиен заявява, че е възможно персоналът на железниците да бъде „*подчинен на френския военен закон*”³¹. В историческата литература се споменава, че съглашенски войски са поставени да охраняват железопътните линии и банките³². Френският генерал обещава на чехословашкия представител в София Кюнцл-Йизерски да изпрати на гара Г. Оряховица поделение от съюзнически войски, което да оказва „*морално*” влияние върху тесните социалисти³³. По-късно, на 14 юни, в Захарна фабрика пристигат 60 италиански и 50 български войници, като с началото на стачката италианците се изтеглят³⁴.

В края на юли 1919 г. комунистите организират във Варна акция за освобождаването на военнопленниците от парахода „Фердинанд”. Варненската общественост се отзовава на отправения към нея апел и се събира на пристанището. Напрежението ескалира, но не се стига до кървави сблъсъци³⁵.

Европейските осведомителни агенции и печатът предават получените от гръцката мисия в София сведения, допълнени от слухове. Според информацията, разпространена от Ройтер, вътрешното положение в България е много сериозно; свикани са митинги за установяването на съветска република в страната и дори се носят слухове, че цар Борис е свален от престола. Вестник „Тан” изнася информация за сблъсъци в Русе, при които са убити двама френски офицери. Всичко това се приписва на правителството на Ал. Стамболийски, чиято цел е да се последва примера на Унгария³⁶. В броя си от 28 юли в. „Фигаро” пише, че България е обикаляна от „*болшевишки агенти, поддържани от Бела Кун*”, чиято цел е да принудят правителството да „*тръгне против съглашенските сили*”³⁷.

Преминаването на поредната стачна вълна от май – юли 1919 г. и навлизането на значителни съглашенски контингенти в страната водят до временното снемане на вниманието на окупационните власти от дейността на българските комунисти. България се подготвя да приеме

присъдата на победителите и погледите на всички са приковани към Париж. Дори комунистите временно снижават тона на своята пропаганда, особено след изборите от август 1919 г., за да се надигнат отново по време на предизборната кампания за местни власти.

След проведените на 7 декември 1919 г. общински избори комунистите спечелват голямо влияние в много общини и стават управляващ фактор в градове като Варна, Пловдив, Плевен, Русе, Лом и др.³⁸ Изборите за окръжни съвети, проведени на 25 януари 1920 г., потвърждават нарасналото влияние на БКП. Междувременно крайната левица подготвя нова стачна офанзива, която цели да се възползва от предвиджданата стачка на транспортните работници.

На 24 декември правителството издава окръжно, в което обвинява комунистите, че подготвят гражданска война. Обявено е военно положение, забранени са събранията и се дават указания за уволнението на всички държавни служители, които вземат участие в протестната акция. Един от мотивите на вътрешния министър е, че страната е окупирана от чужди войски. На делегация от представители на БРСДП (ш. с.) Ал. Димитров заявява, че окупационната власт не позволява никаква демонстрация, особено комунистическа, в деня, когато от Париж се завръща българската делегация, подписала мирния договор³⁹. В същия ден София е обявена в обсадно положение и от околните села пристигат привърженици на БЗНС. Такива са докарани и в градовете, където се очакват работнически демонстрации. В Плевен, Стара Загора, Чирпан, Дупница, Пазарджик и на други места стават сблъсъци, при които има ранени и убити⁴⁰.

Междувременно ген. Клодел предупреждава българските власти, че в случай на обявяване на стачка, стачниците ще бъдат считани за военнопленници⁴¹.

Още на 25 декември транспортната стачка е обявена в Г. Оряховица, Търново и Русе, а на следващият ден и в Стара Загора. На 27 декември 1919 г. излиза официално съобщение от управителния комитет на Съюза по транспорт за обявяване на всеобща транспортна стачка. На 28 декември в стачката се включват и работниците в Перник и Бобов дол. Междувременно, на 29 декември ЦК на БКП (т. с.) и ОРСС решават да бъде обявена паралелна политическа стачка.

Правителството предприема репресии срещу стачкуващите работници като най-големи насилия са извършени срещу работниците

в мини Перник. Там са изпратени големи войскови части и доброволчески отряди, начело с полк. Топалджиков. В историографията доминиращо е мнението, че това става под натиска на командването на съглашенските войски⁴². За да се справи със стачното движение, правителството прибегва до провокации, които са приписвани на стачниците, за да се даде повод за увеличаване на репресиите⁴³.

Няма сведения за участието на съглашенски войници при репресиите срещу стачниците. В своите спомени участници в транспортната стачка и съвременници на събитията не споменават за такова⁴⁴. Въпреки това, в по-старата историография се твърди, че съглашенски офицери често ръководят конкретни мероприятия на българската „реакция“ и като пример се посочва арестът на Г. Димитров и ръководители на Миньорския съюз през януари 1919 година⁴⁵. М. Бирман пише, че отряди от съглашенската армия оказват пряка поддръжка на българската полиция при сблъсъците и с работниците през декември 1919 година⁴⁶. Като единствен източник обаче е използвано едно пропагандно издание⁴⁷, а в наличните документи такива сведения не бяха открити.

Друго твърдение на същия автор също може да се постави под съмнение. Съветският историк смята, че изказванията на ген. Клодел действат въздържащо върху размаха на стачната борба⁴⁸. Главкомандващият на съглашенските войски в България обаче кореспондира с официалните власти и неговите препоръки, мнения, изказвания и т.н. не достигат пряко до стачниците и до техните организатори. Друг е въпросът, доколко наличието на съглашенски контингенти в България, които в нито един момент не се намесват пряко във вътрешната политика на страната, би могло да действа възпиращо на екстремистки настроените комунисти.

Трудно е да се отговори не еднозначно на въпроса, доколко дейността на българските комунисти действа революционизиращо на разположените в страната съглашенски контингенти. Съществуват, макар и откъслечни сведения, за присъствието на съглашенски войски на събрания на БКП. Някои автори формулират тезата, че условията на „революционен кипнеж“ в България се отразяват върху дисциплината на съглашенците и им действат революционизиращо, особено на войниците от колониалните войски⁴⁹. В централния софийски затвор се намират около 500 френски войници като това е в следствие на

революционните вълнения сред тях⁵⁰. По-скоро забавянето на демобилизацията и отгласът от събитията в Русия, съчетани с болшевишката пропаганда, са причината в определени части да възникват брожения и недоволство. В използваните от мен документи обаче не бяха открити сведения за такива брожения. Податки съществуват в някои спомени като цитирания по-долу, но истинността им може да бъде подложена под съмнение. По повод на първомайската манифестация през 1919 г. Гр. Чочов пише: *„Нашата манифестация мина и покрай стопанското девическо училище, където бяха арестувани разбунтувалите се френски войници – негри. Техните началници помислиха, че идват болшевиките да ги освободят. На другата сутрин ние узнахме, че няколко души от разбунтувалите се войници били изведени през нощта извън града и разстреляни”*⁵¹.

Особено революционно настроени са част от руските войници в България като сред тях извършват пропаганда, както български комунисти, така и резиденти на болшевиките, пристигащи от чужбина. В Одеса и Цариград действат интернационални комунистически групи, в които влизат и българи. Тези групи са в постоянна връзка помежду си⁵². От април 1919 г. организацията на БКП (т.с.) във Варна започва да получава пропагандни материали от Одеса, между които и едно възвание до войниците от Антантата⁵³.

Комунистически агитатори са внедрени и в екипажите на българските параходи, превозващи за Одеса първоначално съглашенски войски, а впоследствие и руски доброволци⁵⁴. Френското разузнаване получава сведения, че болшевишката пропаганда се улеснява от постоянно плаващите търговски параходи, осъществяващи връзката между Бургас и Одеса. По този канал болшевиките изпращат на българските комунисти 8 000 000 рубли за пропаганда. В осведомителния бюлетин на френската армия се съобщава още, че бивш чиновник от българското консулство в Одеса е участвал в пренасянето на част от тази сума. Болшевишки агенти проникват и в българската столица със статута на бежанци. Например такъв живеел срещу руската легация в София⁵⁵. Връзката Одеса – Варна се поддържа и от „риболовни” кораби, пренасящи пари и агитационни материали⁵⁶.

Със съдействието на съглашенските военни власти във Варна се изгражда „Морска полицейска служба”, която да следи за проникването на комунистически агитатори от Южна Русия в България⁵⁷.

През първите месеци на 1920 г. обстановката в страната постепенно се нормализира. На 3 януари е прекратена политическата стачка, но транспортните и пристанищните работници и миньорите продължават да стачкуват до 19 февруари 1920 г.

Позицията на БКП (т. с.) спрямо съглашенските войски в България е резюмирана от Хр. Кабакчиев в изказването му пред делегатите на Втория конгрес на партията, проведен в София между 31 май и 2 юни 1920 г. Обвинявайки *„дружбашкото правителство“* за подписването на Ньойския договор, той го характеризира като *„сляпо оръдие на съглашенските империалисти и проводник на политиката му за превръщане [на] нашата страна в колония...и концентрационен лагер и тил на контрареволуционните армии, които воюват против Съветската република и братския руски народ“*⁵⁸. Интересна е липсата на изказвания по време на конгреса за революционизиращата роля на партията по отношение на съглашенските войски в България, което в контекста на целите на пропагандата и спецификите на комунистическата фразеология, би трябвало да се използва като доказателство за наличието на революционна ситуация след войната. Това дава основание по-сетнешните твърдения за революционизирането на съглашенските войски в България и връзките им с българските комунисти да се определят като пресилени.

Пропагандата на БКП не успява да пусне дълбоки корени сред съглашенските войници, намиращи се на българска територия. Основната причина за това не е в липсата на условия за революционизирането им, а в ограничените контакти между комунистите и съглашенците. Спокойната обстановка в България също не предполага ескалиране на крайностите. Отделни сведения и изказвания дават основание да се предположи, че както в останалите части на Европа, така и в България, радикализирането на армиите е налице и те са в основата на всички революционни надигания след края на войната. Това се дължи на цялостното влияние на Първата световна война върху психиката на отделния човек, на срутването на моралните устои на обществата и на желанието за промяна.

Първоначално Съглашението се опасява, че в България е възможно ескалирането на революционното напрежение като дори се предвижда възможността за намеса във вътрешните работи в стра-

ната, за да се пресече опасността от революция. Постепенно, след като се запознават с реалното положение в България и ограниченото влияние на комунистите, съглашенските военни власти възприемат политика на поддържане на репресивните мерки на българските правителства срещу стачното движение и контролиране на дейността на тесняците, но опасността от комунистическа революция се отхвърля⁵⁹. Преценява се, че в сравнение с останалите победени държави, обстановката в България е по-спокойна⁶⁰.

Натискът на съглашенските власти за вземането на мерки срещу комунистите е факт, но той не излиза извън рамките на установените средства за косвена намеса във вътрешните работи на страната. Прави впечатление, че всички по настоятелни искания на съглашенските военни власти са свързани с ограничаването на стачното движение в мините и сред транспортните работници – сферите, които се считат за стратегически при осигуряването на съглашенските комуникации в региона. Доколкото комунистите са били считани за заплаха, те представляват такава не за цялостния ред в страната, а за нарушаване на регулярните доставки на въглища и за разстройване на движението по железопътната мрежа.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Димитров, И.** Френската дипломация и управлението на БЗНС. – В: Александър Стамболийски. Живот, дело, завети. С., 1980, с. 400.

² **Кремшгън, Р.** Отношението на Великобритания към Александър Стамболийски и неговия режим. – В: Александър Стамболийски. Живот, дело, завети. С., 1980, с. 530.

³ Създадена е специална Централна емигрантска комисия, с поделения към местните партийни организации, която да работи сред бежанците. По въпроса вж. **Капсъзов, А.** Българската комунистическа партия в защита на бежанците от Македония, Тракия, Добруджа и Западните покрайнини (1919–1939 г.). – *ИП*, 1981, № 5, с. 143.

⁴ **Боев, П.** Развитието на възгледите на БКП за държавата през 1918–1919 г. – В: България 1300. Институции и държавна традиция. Т. 3. С., 1983, с. 138–139.

⁵ **Дамянов, С.** България във френската политика 1878–1918. С., 1985, с. 516.

⁶ ЦДА, кмф. 12, инв. № 614/2. S. H. A. T. – Vincennes. Armées d'Orient. 20 N Corps d'occupation de Constantinople. 20 N 1091. Rapport de Commandant de 26 D. I. a general Chrétien, 25 mars 1919, p. 1–2.

⁷ **Христов, Хр.** Революционната криза в България. С., 1957, с. 350.

⁸ Пак там, с. 362.

⁹ Пак там, с. 373.

¹⁰ **Христов, Хр.** Революционната криза в България..., с. 375–377.

¹¹ Дневници на XVII ОНС. IV извънредна сесия., с. 604.

¹² ЦВА, ф. 25, оп. 2, а.е. 118, л. 292.

¹³ ЦВА, ф. 26, оп. 3, а.е. 146, л. 29–30.

¹⁴ **Христов, Хр.** Революционната криза в България..., с. 378. Това твърдение трябва да бъде подложено на преоценка, защото ефективите и организацията на Минния полк не предполагат той да участва в потушаването на стачки. Основната му цел е да подобри организацията на работата в мините, за да се задоволят нарасналите искания на съглашенските войски за доставката на въглища. За това свидетелства и фактът, че още в средата на юни 1919 г., поради намаляването на доставките за Съглашението, поради настъпването на летния сезон, както и в следствие на изискванията за демобилизация, полкът е разформирован. Това става около половин месец преди обявяването на обща стачка в мините.

¹⁵ По въпроса вж. напр. **Халачев, К.** Из спомените ми за влиянието на Октомври върху нашия флот. – ИП, 1967, № 4-5, с. 185 и сл.

¹⁶ В броя на „Фигаро“ от 28 юли 1919 г. се твърди, че агенти на унгарския комунистически лидер Бела Кун обикалят България и канят политическите организации да тръгнат срещу съглашенците. В разпалването на тези настроения според „Фигаро“, се включва и българското правителство. Вж. **Генов, Г.** Ньойският договор и България. С., 2000, с. 24.

¹⁷ **Петкова, Ел.** Английските прогнози за революция в България (март–септември 1919 г.). – ИИИБСП. Т. 67. С., 1990, с. 196–201.

¹⁸ ЦВА, ф. 22, оп. 3, а.е. 226, л. 108.

¹⁹ **Христов, Хр.** Революционната криза в България..., с. 391–392.

²⁰ **Дойнова, Цв.** Документи за България в архива на историческата служба на френската армия. – ИДА, 18, 1970, с. 285.

²¹ **Петкова, Ел.** Английските прогнози за революция в..., с. 206.

²² Дневници на XVII ОНС. IV извънредна сесия, с. 925.

²³ Пак там, с. 925.

²⁴ БИА-НБКМ, ф. 15, оп. 3, а.е. 1840, л. 100.

²⁵ ЦВА, ф. 25, оп. 2, а.е. 107, л. 2.

- ²⁶ **Христов, Хр.** Революционната криза в България..., с. 428–435.
- ²⁷ Народна отбрана, г. I, бр. 47, 10 юни 1919.
- ²⁸ **Чешмеджиев, Гр.** Политически спомени. С., 1988; **Христов, Хр.** Революционната криза в България..., с. 444–445.
- ²⁹ **Петкова, Ел.** Английските прогнози за революцията ..., с. 204.
- ³⁰ ЦВА, ф. 26, оп. 3, а.е. 173, л. 6.
- ³¹ **Христов, Хр.** Революционната криза в България..., с. 508–509.
- ³² **Несторов, Хр.** Българският народ в борба против империализма и в подкрепа на съветската страна (1918–1923). – В: Октомврийската революция и българо-съветската дружба. Изследвания по случай 50 години от революцията. С., 1967, с. 121.
- ³³ Доклад на Кюнцл-Йизерски до министъра на външните работи на Чехословашката република, 11 юни 1919. – В: Извори за българската история. Т. XXIII. Чехословашки извори за българската история. С., 1985, с. 31–32.
- ³⁴ Доклад на и. д. чехословашки представител в София Маршоун до министъра на външните работи на Чехословашката република, 9 юли 1919. – В: Извори за българската история. Т. XXIII. Чехословашки извори за българската история. С., 1985, с. 35–36.
- ³⁵ **Петкова, Ел.** Английските прогнози за революцията..., с. 211.
- ³⁶ **Райчевски, Ст.** Българите в световните хроники. Т. 1. 1912–1925. С., 2004, с. 273.
- ³⁷ ЦДА, ф. 176 К, оп. 4, а.е. 6, л. 30.
- ³⁸ В такъв стратегически за Съглашението център като Варна, на 31 декември 1919 г. общинският съвет избира за кмет и за трима помощник-кметове комунисти. Няма сведения, че съглашенската военна администрация реагира по някакъв начин. Вж. **Кандиларов, Г.** За административните актове на Варненската комуна. 1920-1921. С., 1987, с. 11 и сл.
- ³⁹ **Чешмеджиев, Гр.** Политически спомени. С., 1988, с. 176–177. Още през пролетта на 1919 г. тогавашното правителство, оглавявано от Т. Теодоров, предписва мерки, които трябва да се вземат в случай на стачка в железниците и в телеграфо-пощенското ведомство. В инструкцията се предвижда незабавна милитаризация и мобилизация в района на стачката и вкарване в действие на военновременния закон. Вж. ЦВА, ф. 16, оп. 2, а.е. 44, л. 10–15.
- ⁴⁰ **Христов, Хр.** Революционната криза в България.....С., 1957, с. 528.
- ⁴¹ **Христов, Хр.** Транспортната стачка през 1919–1920 г. – *ИИБИ*. Т. V. С., 1954, с. 26; **Същият.** Революционната криза в България..., с. 518-519.
- ⁴² Пак там, с. 541.

⁴³ **Казасов, Д.** Видяно и преживяно 1891–1944. С., 1969, с. 226.

⁴⁴ Вж. напр. **Вранчев, П.** Спомени. С., 1968.

⁴⁵ **Бирман, М.** Революционна ситуация в България в 1918–1919 г. М., 1957, с. 200.

⁴⁶ **Бирман, М.** Революционна ситуация в България.... с. 359. Същото становище е изказано и от **Цв. Къосева**. Вж. **Къосева, Цв.** България и руската емиграция 20-те – 50-те години на ХХ век. С., 2002, с. 26.

⁴⁷ Използваният от М. Бирман източник е: „Бюлетин Народногo Комисарство Иностраннѣх дел”, №7, 25 април 1920.

⁴⁸ **Бирман, М.** Революционна ситуация в България.... с. 359.

⁴⁹ **Христов, Хр.** Революционната криза в България.... с. 496.

⁵⁰ **Бирман, М.** Революционна ситуация в България.... с. 199.

⁵¹ **Ковачев, К.** Приносът на варненските комунисти за осуетяване изпращането на контрареволуционни групи в Съветска Русия от 1919 до 1922 г. – *ВИС*, 1981, № 6, с. 126.

⁵² **Митев, Й.** Исторически студии. С., 1963, с. 102–103; **Ковачев, К.** Приносът на варненските комунисти.... с. 125.

⁵³ **Ковачев, К.** Приносът на варненските комунисти.... с. 126.

⁵⁴ Пак там, с. 125.

⁵⁵ ЦДА, ф. 201 Б, оп. 1, а.е. 18, л. 1.

⁵⁶ ЦВА, ф. 23, оп. 2, а.е. 380, л. 215.

⁵⁷ **Ковачев, К.** Приносът на варненските комунисти.... с. 129.

⁵⁸ Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конгресите, конференциите и пленумите на ЦК. Т. II (1919–1923). С., 1957, с. 96–97.

⁵⁹ Според някои автори, опасността от комунистически метеж в България започва да се преценява от коментаторите като нищожна едва през пролетта на 1920 г. Вж. **Кремтън, Р.** Отношението на Великобритания към Александър Стамболийски и неговия режим. – В: Александър Стамболийски. Живот, дело, завети. С., 1980, с. 531. Според мен съглашенските военни власти в страната разбират това значително по-рано, вероятно през лятото на 1919 г., което се потвърждава от намаляването на интереса им към дейността на комунистите и най-вече, от пасивността по време на събитията от декември 1919–февруари 1920 г. в страната.

⁶⁰ **Prost, H.** La Bulgarie de 1912 à 1930. Contribution à l'histoire économique et financière de la guerre et de ses conséquences. Paris, 1932, p. 78.